

Waarom de voorbije jaren niet méér Grote Zaagbekken en Nonnetjes opleverden

KOEN LEYSEN

Het wat pittigere winterweer van de voorbije winters 2008-2009 en 2009-2010 deed heel wat vogelkijkers reikhalzend uitkijken naar groepen Grote Zaagbekken *Mergus merganser* en Nonnetjes *Mergellus albellus*. De ijsvrije wateren werden geregeld gecontroleerd en ook www.waarnemingen.be werd met argusogen in de gaten gehouden op de eerste tekenen van massale aankomsten van deze soorten. Maar het werd niets. Waarom werden deze verwachtingen niet ingelost?

Aantalverloop in de winters 2008-2009 en 2009-2010

Onderstaand aantalverloop voor de afgelopen twee winters is gebaseerd op gegevens uit www.waarnemingen.be.

Grote Zaagbek

In najaar '08 en winter '08-'09 werd de eerste Grote Zaagbek op 27 oktober gesignaleerd in de Netevallei (A). Op 20 november zwommen er 14 ex. rond op de plas van BLOSO-domein Hofstade te Zemst (VB) en op 28 nov. 15 ex. in De Maten te Genk. In de Laureinpolder-Haven te Boekhoute (O) werden 27 ex. opgetekend op 3 januari. Op 31 december was het aantal in de Kleine Netevallei

opgelopen tot 20 ex, op 17 januari waren dat 26 ex, op 15 februari 43 ex. en op **21 februari 62 ex.**, het wintermaximum voor Vlaanderen. Op 28 februari was het aantal teruggelopen tot 37 ex. In maart kalfden de aantallen snel verder af; laatste waarneming: 1 ex. foeragerend op Het Zwin- Knokke (W) op 15 april.

In '09 waren er eind augustus- begin september al waarnemingen te Rotem-Bichterweert (L), De Maten Genk/ Albertkanaal Diepenbeek/ Lanaken (L) (zelfs 10 ex!), Kalmthoutse Heide (A) en Maatheide Lommel (L). De volgende waarneming viel op 16 oktober: 1 overvliegend ex. aan de Maatheide (L). Het duurde tot begin december eer er nog eens meer dan 10 ex. samen werden gezien: 3 december 12 ex. op Blokkersdijk (A) en 4 december 15 ex. in De Maten Genk. Op 13 december zaten er 21 ex. bij het Noordkasteel te Antwerpen en op 23 december 20 ex. op de Grote Zandput in Mol (A). In de Beneden-Netevallei (A) liepen de aantallen op van 33 ex. op 4 januari naar 48 ex. op 6 februari en op **13 maart** bleef de teller staan op **64 ex.** (wintermaximum).

Nog twee vermeldenswaardige pieken: 15 februari 55 ex. (w.o. 27 ad. ♂♂) op de Molse Zandputten (A) en 24 februari 30 ex. in De Maten-Genk (L) (w.o. 18 adulte ♂♂). Het relatief hoge aantal adul-

Grote Zaagbek *Mergus merganser* ♂. 25 januari 2008. Pervijze (W) (Foto: Rudi Debruyne)

te mannetjes wijst toch op enige invloed van het winterweer. Laatste waarneming: op 25 april 1 ex. over de trektelpost Kruiskouter-Relegem Assé (VB).

Met de gestandaardiseerde watervogeltellingen (WVT) (gegevens INBO, Koen Devos) werden voor beide winters de hoogste aantallen Grote Zaagbekken verzameld in februari nl. in '09 **121 ex.** en in '10 **185 ex.**

Nonnetje

In de winter '08-'09 werd een eerste Nonnetje gezien op 4 oktober te Bocholt (L). Op 15 december werden 10 ex. gespot te Dilsen-Stokkem (L) en 15 ex. op de Verrebroekse Plassen- Kieldrecht (O). Net na de jaarwisseling werd de kaap van de 20 ex. gerond: 28 ex. op 1 jan op het Doeldok-Kieldrecht (O). Diezelfde regio leverde ook het wintermaximum op: **39 ex.** op de Puttenplas op **18 februari**. De 18 ex. te Dilsen-Stokkem (L) op 6 februari en 19 ex. op de Kooldries-Brecht (A) op 25 februari zijn ook nog het vermelden waard. Het laatste Nonnetje van deze periode werd geboekt op 6 april bij het Noordelijk Eiland- Wintam (A).

Na een vroege waarneming op 13 september aan de Bentillekreek-Sint-Jan-in-Eremo duurde het tot 20 oktober eer er opnieuw een Nonnetje werd gemeld met name op de grindplas te Aldeneik (L). Op 14 december leverde de watervogeltelling 14 ex. op bij de Hoge Maey -Antwerpen. Op **26 december** piekten de aantallen hier tot **28 ex. (7 ♂, 21 ♀)**, meteen een vroeg wintermaximum. Deze groep bleef hier allicht enkele maanden hangen want in Kieldrecht (O) werden op 13 januari 27 ex. gezien op de Havenvlakte (O) en aan de Putten West 26 ex. op 11 februari en 20 ex. op 6 maart. In Limburg pleisterden op 6 februari 23 ex. te Aldeneik. De laatste waarnemingen werden gedaan te Wintam-Noordelijk eiland (A) waar een koppeltje pleisterde op 17 april en op de Wijvenheide-Zonhoven (L) waar een mannetje bleef hangen tot 16 mei.

Bij de gestandaardiseerde watervogeltellingen (WVT) (gegevens INBO, Koen Devos) scoorde ook het Nonnetje telkens in februari het beste nl. in 2009 **102 ex.** en in 2010 **130 ex.**

En waren er dat nu veel?

De status van deze soorten zoals die in 1989 beschreven werd in Vogels in Vlaanderen biedt hier een goed uitgangspunt.

De eerste Grote Zaagbekken worden hier soms al gezien in oktober. In de loop van de winter nemen de aantallen dan verder toe, vooral in december en januari. Meestal overwinteren ze hier in vrij klein aantal maar dat kan oplopen tot vrij groot. In normale winters levert dat ca. 200 ex. op, maar bij streng winterweer kan dat oplopen tot 500 ex., uitzonderlijk zelfs 1000 ex. De belangrijkste overwinteringsgebieden voor deze soort liggen ten noorden van ons land. Traditioneel herbergt het IJsselmeer hoge aantallen en pas als dit op grote schaal dichtvriest levert dat bij ons hogere aantallen op: 20 jan 1985 851 ex. in Zeebrugs havengebied. Bij gewone winters zijn de meeste groepen kleiner dan 20 ex. Verder werd er eind jaren tachtig voor de voorbije twintig jaar ook een positieve trend vastgesteld dankzij het grotere aanbod aan grote waterpartijen in het binnenland (Van Sanden 1989). Ook Nonnetje is bij normale winters een wintergast in klein aantal met maximaal enkele tientallen ex. in een hele regio. Bij normale winters blijkt alleen regio Antwerpen grotere groepen te herbergen. Strengere winters dicteren een heel ander verspreidingspatroon: de traditionele voedselrijke pleisterplaatsen vriesen dicht en worden ingeruild voor resterend open water in rivieren, kanalen en havengebieden. Het kan dan gaan om minder

voedselrijk en sterker vervuild water (Devos *et al* 1988, 1988). Toch is het niet enkel een herverdeling. Een flinke koudegolf kan een influx opleveren en de aantallen kunnen in Vlaanderen oplopen tot vrij groot. Ook hier heeft dit te maken met het dichtvriezen van het IJsselmeer. Hierbij kunnen de aantallen op ijsvrije wateren in het binnenland bij ons oplopen tot meer dan 100 ex.: de winter van 78-79 leverde in Walem (A) 167 ex. op (62 ♂, 105 ♀). Toch ligt het zwaartepunt in dat soort winters vaak aan de kust, met uitzonderlijk zelfs meer dan 1000 ex.! In de winter 1984-1985 werden op 22 jan 1985 te Zeebrugge (W) alleen al 845 ex. geteld (De Regge 1989).

Bij beide soorten blijkt duidelijk de positieve invloed van stevig vrieskou op de aantallen en op het aandeel adulte mannetjes.

Uit bovenstaande blijkt zonneklaar dat de voorbije winters geen recordaantallen hebben opgeleverd. Maar hoe verhouden aantallen van de afgelopen winters zich ten opzichte van die van andere winters?

De rubriek seizoensoverzichten in *Natuur.oriolus* en een aantal in www.waarnemingen.be ingevoerde aantallen maken het mogelijk het verloop na 1989 gefragmenteerd te schetsen (zie tabellen 1 en 2).

De rubriek seizoensoverzichten in *Natuur.oriolus* en een aantal in www.waarnemingen.be ingevoerde aantallen maken het mogelijk het verloop na 1989 gefragmenteerd te schetsen (zie tabellen 1 en 2).

De gestandaardiseerde dataset van de WVT biedt stabielere vergelijkingsmateriaal (zie tabellen 3 en 4).

Met tabellen 1-4 wordt treffend geïllustreerd dat de winters '08/'09 en '09/'10 normale aantallen opleverden voor Grote Zaagbek en Nonnetje. Zowel in tabel 1 als in tabel 3 leveren de winters '95/'96 en '96/'97 hoge aantallen op bij Grote Zaagbek. In de marge mag hier nog vermeld worden dat op 10 februari '96 net over de grens in Oost-Maarland (Maasvallei, NL) een indrukwekkend aantal van 620 ex. Grote Zaagbekken pleisterden (med. Carlo Vanderydt; zie ook www.waarneming.nl). In deze groep zaten daarenboven opvallend veel adulte mannetjes, typisch voor strengere winterweer.

In tabel 1 valt ook de winter 1998/99 op en bij de WVT in tabel 3, die verder terug gaat in de tijd, vallen ook de 3 winters rond midden jaren tachtig op (1984/85, 1985/86 en 1986/87).

De winters 1987/88, 1988/89, 1995/96, 1996/97, 2003/04 en 2007/08 bleken grotere groepen Nonnetjes gezien te zijn. Net over de grens met name in Eijsden (NL) werd op 21 feb 1985 een groep van 240 ex. Nonnetjes geobserveerd (van Noorden B. 2006). Bij de watervogeltellingen in tabel 4 blijken veel van deze winters er toch niet echt uit te springen. Hier blijken het vaak net dezelfde winters te zijn als bij Grote Zaagbek. Enkel 1981/82 mag aan dat rijtje toegevoegd worden.

Winterweer?

Toch vreemd die tegenvallende aantallen in 2008/09 en 2009/10. Dit waren toch nog eens winters uit de oude doos dachten we. Dat vraagt om een verklaring. Klopt het dan misschien niet dat strengere winterweer een positieve invloed heeft op de overwinterende zaagbekken? Om dit te na te gaan wordt het tijd om de weergegevens er eens op na te slaan. Gezien deze soorten vooral ten noorden van ons overwinteren (Oostzee, IJsselmeer e.d.) en de aantallen bij ons vooral toenemen bij dichtvriezen van dat IJsselmeer zijn gegevens van het KMI minder relevant. De weersituatie kan in noordelijk Nederland immers soms behoorlijk verschillen van deze in Vlaanderen. Het zou vooral interessant zijn om te weten of en in welke mate de hoge aantallen in de tabellen 1-4 kunnen gekoppeld

Tabellen 1 en 2. Hoge aantallen Grote Zaagbek *Mergus merganser* en Nonnetje *Mergellus albellus* in Vlaanderen (bron: seizoenoverzichten en www.waarnemingen.be).

Tables 1 & 2. High numbers of *Goosander Mergus merganser* & *Smew Mergellus albellus* in Flanders (Source: season overviews & www.waarnemingen.be).

Grote Zaagbek *Mergus merganser*

winter	datum	aantal	gebied
1988/89	01-feb-89	22	Albertpolder, Assenede (O)
1989/90	11-feb-90	55	Grote Zandput, Mol (A)
1993/94	20-feb-94	88	Mol (A)
1994/95	12-feb-95	63	Mol, Grote Zandput (A)
1995/96		>50	Nieuwpoort (W), Oostende (W), Kluizen (W), Zemst (VB), Wilsede (VB), Schoten (A)
		>100	Lier-Duffel (A), Viersel (A), Broechem (A), Mol (A), kanaal tussen Lommel & Bocholt (L)
	07-jan-96	100	Moen (W)
	31-jan-96	58	Kluizen (W)
	10-feb-96	50	Moen (W)
	10-feb-96	128	Lommel (L)
	11-feb-96	187	Lommel (L)
	18-feb-96	71	Lommel (L)
	21-feb-96	55	Schulensmeer, Herk-de-Stad (L)
1996/97	05-jan-97	507	Willebroek (A) (Kanaal, tussen Ruisbroek en Neder-over-Heembeek)
	18-jan-97	>300	Netevallei, Duffel- Lier (A)
	19-jan-97	81	Albertkanaal Vroenhoven-Genk (L)
	21-jan-97	210	Ruisbroek, Puurs (A)
	03-apr-97	166	Humbeek Kanaal, Grimbergen (VB)
1997/98	23-jan-98	44	Roksem (W)
1998/99	24-dec-98	106	Netevallei, Duffel- Lier (A)
1999/00	31-dec-99	84	Netevallei, Duffel- Lier (A)
2000/01	13-jan-01	73	Netevallei, Duffel- Lier (A)
2001/02	16-dec-01	42	Netevallei, Duffel- Lier (A)
2002/03	18-jan-03	60	Netevallei, Duffel- Lier (A)
2003/04	14-feb-04	65	Netevallei, Duffel- Lier (A)
2004/05	18-dec-04	60	Netevallei, Duffel- Lier (A)
2005/06	18-dec-05	44	Netevallei, Duffel- Lier (A)
2006/07	17-feb-07	63	Netevallei, Duffel- Lier (A)
2007/08	15-dec-07	48	Netevallei, Duffel- Lier (A)
2008/09	21-feb-09	62	Netevallei, Duffel- Lier (A)
2009/10	13-mrt-10	64	Netevallei, Duffel- Lier (A)

Nonnetje *Mergellus albellus*

winter	datum	aantal	gebied
1987/88	12-mrt-88	56	Blokkersdijk, Antwerpen (A)
1988/89	05-mrt-89	57	Blokkersdijk, Antwerpen (A)
1990/91	07-feb-91	23	Havengebied Oostende (W)
1992/93	03-jan-93	11	Lanaken (L)
1993/94	06-feb-94	12	Dilsen-Stokkem (L)
1994/95	03-dec-94	14	Blokkersdijk, Antwerpen (A)
1995/96	24-feb-96	68	Blokkersdijk, Antwerpen (A)
	29-feb-96	105	Blokkersdijk, Antwerpen (A)
1996/97	27-dec-96	35	Donkvijver, Oudenaarde (O)
	31-dec-96	38	Kanaal Willebroek van Zemst (VB) tot Wintam (A)
	18-jan-97	51	Regio Lier (A)
1997/98	27-dec-97	10	De Maten, Genk (L)
1998/99	25-feb-99	16	De Maten, Genk (L)
1999/00	22-feb-00	10	De Maten, Genk (L)
2000/01	07-feb-01	17	De Maten, Genk (L)
2001/02	03-feb-02	40	Hoge Maey, Antwerpen (A)
2002/03	05-jan-03	42	Hoge Maey, Antwerpen (A)
2003/04	24-jan-04	40	Gravelco Boorsem (L)
2004/05	12-mrt-05	44	Verrebroek (O)
2005/06	25-feb-06	45	Hoge Maey, Antwerpen (A)
2006/07	17-feb-07	17	De Maten, Genk (L)
2007/08	22-jan-08	68	Hoge Maey, Antwerpen (A)
2008/09	18-feb-09	39	Puttenplas, Kieldrecht (O)
2009/10	26-dec-10	28	Hoge Maey, Antwerpen (A)

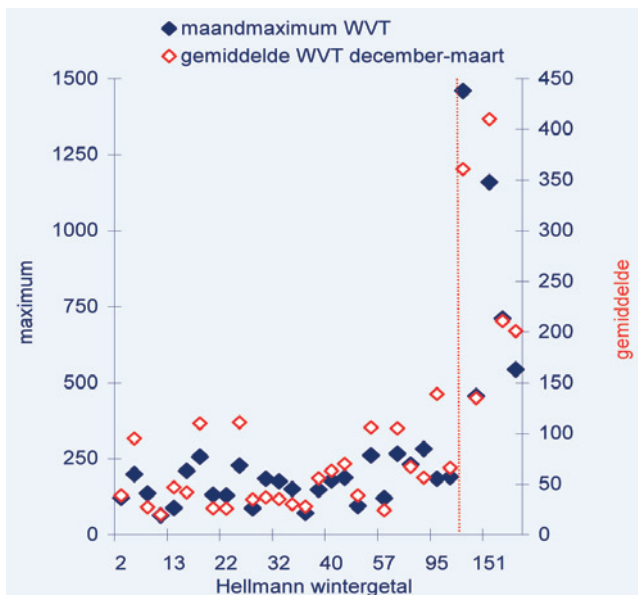
Tabellen 3 en 4. Overzicht van de maandtotalen van Grote Zaagbek *Mergus merganser* en Nonnetje *Mergellus albellus* in Vlaanderen (bron: Watervogeltellingen, INBO 1980-2010).

Tables 3 & 4. Overview of the monthly totals of *Goosander Mergus merganser* & *Smew Mergellus albellus* in Flanders (source: Waterbird counts, INBO 1980-2010).

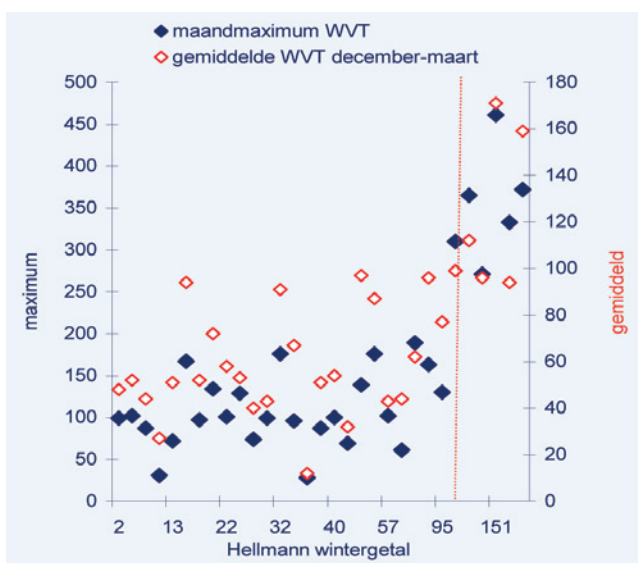
	dec.	jan.	feb.	maart	som	gem.	piek
1979/80	31	95	56	45	227	57	95
1980/81	85	179	102	33	399	100	179
1981/82	58	190	83	57	388	97	190
1982/83	87	55	85	35	262	66	87
1983/84	49	84	149	49	331	83	149
1984/85	34	406	544	54	1038	260	544
1985/86	62	109	456	110	737	184	456
1986/87	20	711	195	148	1074	269	711
1987/88	39	49	49	89	226	57	89
1988/89	74	122	26	45	267	67	122
1989/90	23	13	64	22	122	31	64
1990/91	45	88	232	16	381	95	232
1991/92	14	72	47	22	155	39	72
1992/93	61	188	106	54	409	102	188
1993/94	82	181	267	77	607	152	267
1994/95	152	167	228	162	709	177	228
1995/96	122	680	1160	212	2174	544	1160
1996/97	144	1460	321	23	1948	487	1460
1997/98	142	200	257	94	693	173	257
1998/99	262	258	176	94	790	198	262
1999/00	163	197	199	77	636	159	199
2000/01	59	185	149	75	468	117	185
2001/02	124	121	130	61	436	109	130
2002/03	167	283	182	67	699	175	283
2003/04	119	195	210	98	622	156	210
2004/05	137	125	151	114	527	132	151
2005/06	106	130	176	106	518	130	176
2006/07	93	136	120	16	365	91	136
2007/08	122	132	109	31	394	99	132
2008/09	134	107	121	37	399	100	121
2009/10	106	109	185	155	555	139	157
Gemiddelde	94	227	204	73	599	150	280

	dec.	jan.	feb.	maart	som	gem.	piek
1979/80		108	139	45	292	73	139
1980/81	49	100	88	18	255	64	100
1981/82	81	310	68	32	491	123	310
1982/83	23	32	74	71	200	50	74
1983/84	67	62	87	36	252	63	87
1984/85	38	372	315	18	743	186	372
1985/86	35	73	271	91	470	118	271
1986/87	18	333	75	43	469	117	333
1987/88	20	55	57	72	204	51	72
1988/89	50	65	99	25	239	60	99
1989/90	21	29	31		81	20	31
1990/91	30	26	189	1	246	62	189
1991/92	4	14	28	3	49	12	28
1992/93	24	69	55	5	153	38	69
1993/94	56	50	61	37	204	51	61
1994/95	41	129	51	41	262	66	129
1995/96	78	188	461	114	841	210	461
1996/97	52	365	130	3	550	138	365
1997/98	36	97	83	37	253	63	97
1998/99	82	146	176	28	432	108	176
1999/00	71	59	102	24	256	64	102
2000/01	21	99	84	7	211	53	99
2001/02	65	84	101	26	276	69	101
2002/03	88	156	163	57	464	116	163
2003/04	117	167	108	63	455	114	167
2004/05	60	85	96	92	333	83	96
2005/06	59	126	176	93	454	114	176
2006/07	35	87	78	8	208	52	87
2007/08	77	96	134	37	344	86	134
2008/09	31	61	102	15	209	52	102
2009/10	50	73	130	55	308	77	130
Gemiddelde	49	120	123	39	329	82	154

worden aan strenge vorstperiodes in noordelijk Nederland. Gemiddelde maandtemperaturen geven hiervoor een minder betrouwbaar beeld. Twee weken superzacht weer gevolgd door twee weken stevige vrieskou kan een perfect normaal maandgemiddelde opleveren. De strengheid van winters wordt daarom vaak uitgedrukt in de koudegetallen van Hellmann. Hierbij worden alle dagen met een gemiddelde negatieve etmaaltemperatuur (gemiddelde van maximum en minimumtemperatuur van een dag) bij elkaar opgeteld met weglating van het minteken. Voor De Bilt (NI) is hiervan een overzicht online raadpleegbaar (gegevens KNMI): zie <http://www.knmi.nl/klimatologie/lijsten/hellmann.html> en tabel 5. Als we nu de aantallen Grote Zaagbekken en Nonnetjes uitzetten

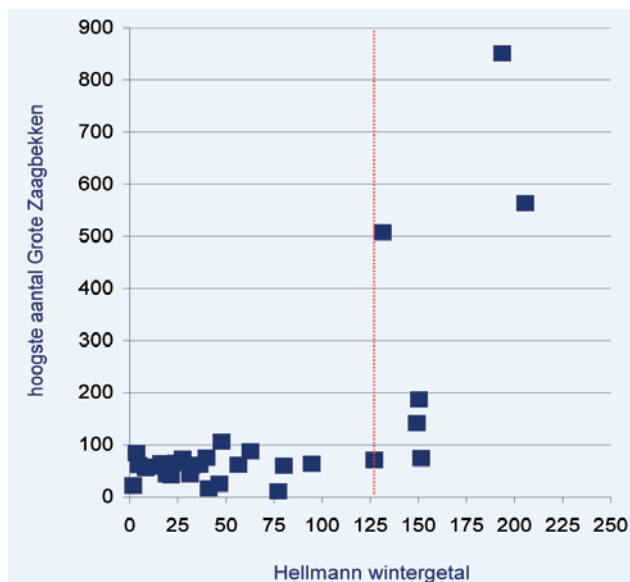
Figuur 1. Relatie Hellmann- koudegetallen De Bilt (bron: website KNMI) en getelde Grote Zaagbekken *Mergus merganser* bij de midmaandelijksse watervogeltellingen (bron: gegevens INBO), 1980-2010.
Figure 1. Relationship between Hellmann Cold Numbers De Bilt (source: website KNMI) & counted Goosander *Mergus merganser* from mid-monthly waterbird counts (source: INBO data), 1980-2010.

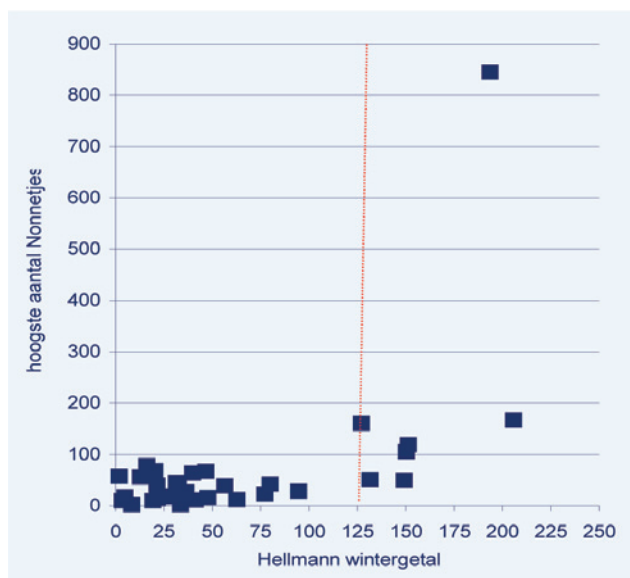
Figuur 3. Relatie Hellmann- koudegetallen De Bilt (bron: website KNMI) en getelde Nonnetjes *Mergellus albellus* bij de midmaandelijksse watervogeltellingen (bron: gegevens INBO), 1980-2010.
Figure 3. Relationship between Hellmann Cold Numbers De Bilt (source: website KNMI) & counted Smew *Mergellus albellus* from mid-monthly waterbird counts (source: INBO data), 1980-2010.

tegen deze Hellmanngetallen krijgen we een beter zicht op het onderling verband.

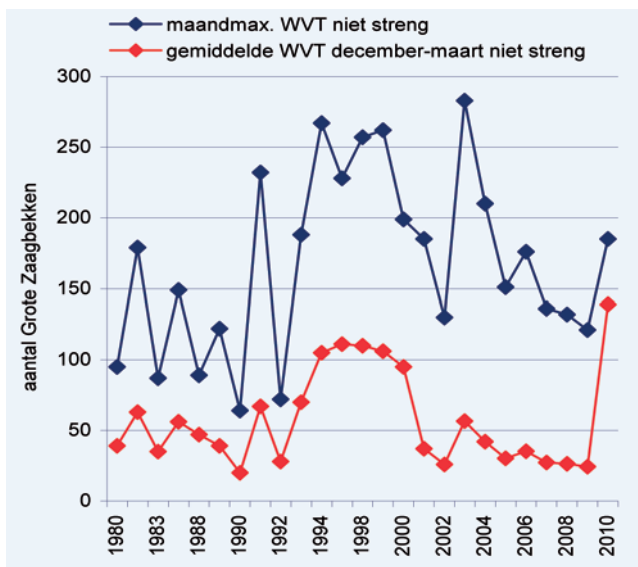
Zowel voor Grote Zaagbek als voor Nonnetje blijkt er weinig verband tussen de aantallen en het wintergetal tot een bepaalde drempel bereikt is. Eens het wintergetal hoger ligt dan 125 blijkt dit vaak wel uitschieters op te leveren. Dit lijkt vrij logisch: zolang het IJsselmeer niet dicht vriest vertonen de aantallen overwinterende Grote Zaagbekken en Nonnetjes schommelingen die grotendeels los staan van het wintergetal. Hier kunnen andere factoren mee-

Figuur 2. Relatie Hellmann- koudegetallen De Bilt (bron: website KNMI) en grootste groepen Grote Zaagbekken *Mergus merganser* (bron: seizoenoverzichten Oriolus/ Natuur.oriolus en www.waarnemingen.be), 1979-2010.
Figure 2. Relationship between Hellmann Cold Numbers De Bilt (source: website KNMI) & largest groups of Goosander *Mergus merganser* (source: season overviews Oriolus/ Natuur.oriolus & www.waarnemingen.be), 1979-2010.

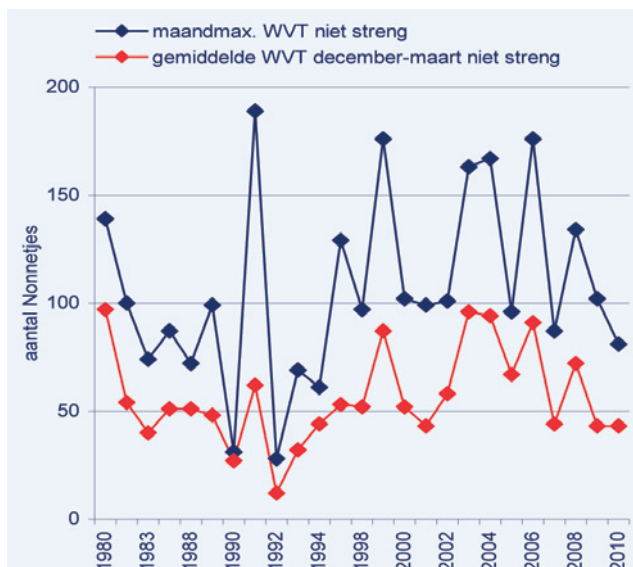

Figuur 4. Relatie Hellmann- koudegetallen De Bilt (bron: website KNMI) en grootste groepen Nonnetjes *Mergellus albellus* (bron: seizoenoverzichten Oriolus/ Natuur.oriolus en www.waarnemingen.be), 1979-2010.
Figure 4. Relationship between Hellmann Cold Numbers De Bilt (source: website KNMI) & largest groups of Smew *Mergellus albellus* (source: season overviews Oriolus/ Natuur.oriolus & www.waarnemingen.be), 1979-2010.

Figuur 5. Aantallen Grote Zaagbekken *Mergus merganser* bij de midmaandelijke watervogeltellingen (bron: gegevens INBO) bij niet-strengere winters (Hellmann-koudegetal <125), 1980-2010.

Figure 5. Numbers of Goosander *Mergus merganser* from the mid-monthly waterbird counts (source: INBO data) for non-severe winters (Hellmann Cold Number <125), 1980-2010.

Figuur 6. Aantallen Nonnetjes *Mergellus albellus* bij de midmaandelijke watervogeltellingen (bron: gegevens INBO) bij niet-strengere winters (Hellmann-koudegetal <125), 1980-2010.

Figure 6. Numbers of Smew *Mergellus albellus* from the mid-monthly waterbird counts (source: INBO data) for non-severe winters (Hellmann Cold Number <125), 1980-2010.

Tabel 5. Hellmann-koudegetallen De Bilt (bron: website KNMI), plaats in rangschikking (sinds 1900) volgens grootte Hellmangetal met top 10 en hogere waarden sinds 1979. Ter vergelijking ook 2009 en 2010.

Table 5. Hellmann Cold Numbers De Bilt (source: website KNMI), placed in order (since 1900) according to the size of Hellmann Number of the top 10 & higher values since 1979. For comparison 2009 & 2010 shown also.

plaats (sinds 1900)	jaar	Hellmann-getal
1	1963	345.9
2	1947	342.8
3	1942	331.8
4	1940	294.6
5	1929	227.1
6	1956	210.7
7	1979	205.7
8	1985	193.6
9	1917	162.1
10	1941	158.1
11	1987	151.5
12	1996	150.5
13	1986	149.3
16	1997	131.6
18	1982	127.1
31	2010	94.7
50	2009	56.5

spelen zoals voedselaanbod, populatiegrootte (voorbij broedseizoen) e.d. Blijkbaar is er bij een wintergetal dat boven de 125 uitkomt een gerede kans dat het IJsselmeer dichtvriest.

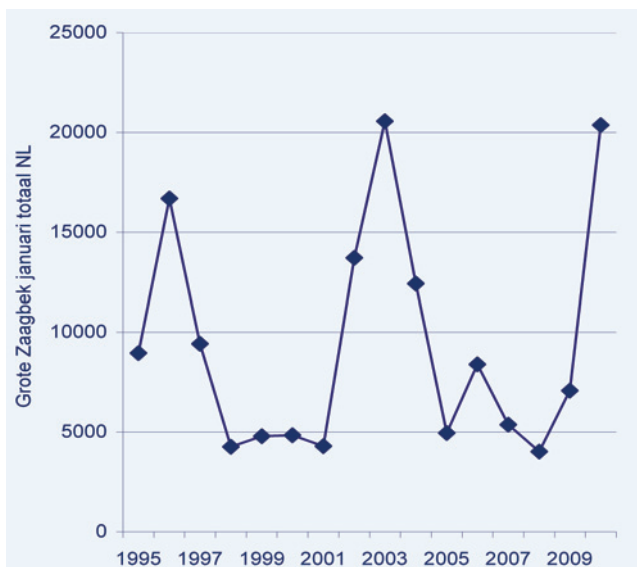
In tabel 5 zie je een overzicht van de top-10 van de Hellmann-koudegetallen voor De Bilt en de waarden voor enkele strengere winters van de laatste drie decennia. Ter vergelijking onderaan ook de koudegetallen voor de laatste twee winters. Winter 2010 (=2009/10) prijkt met een Hellmann-koudegetal van 94.7 slechts op de 31ste plaats (van de 110) en winter 2009 met

56.5 zelfs op de 50ste. Wanneer het koudegetal tussen 100 en 160 ligt wordt een winter in Nederland als koud bestempeld, ligt het koudegetal tussen 160 en 300 spreekt men van een zeer koude winter en pas vanaf de kaap van de 300 krijgt een winter het etiket van streng!

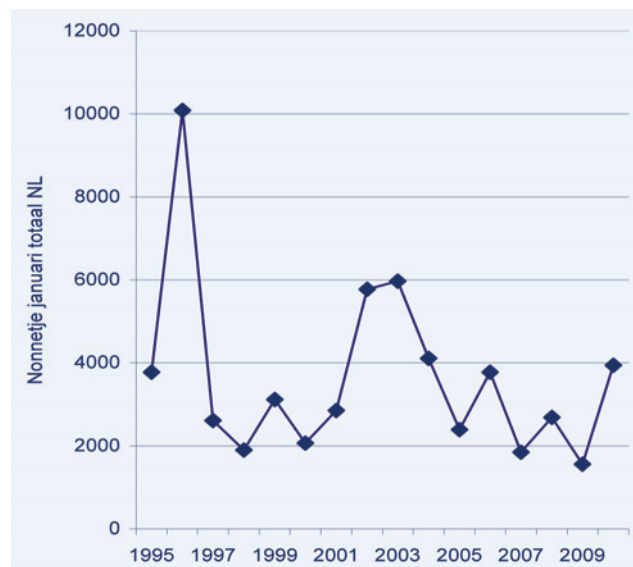
De voorbije winters waren dus helemaal niet zo streng als we wel dachten. Dit kan ten dele verklaard worden door een veranderend referentiekader, mede ten gevolge van het broeikas-effect. We moeten immers al teruggaan tot 1997 om nog eens een strenge winter tegen te komen in de tabellen. Het is

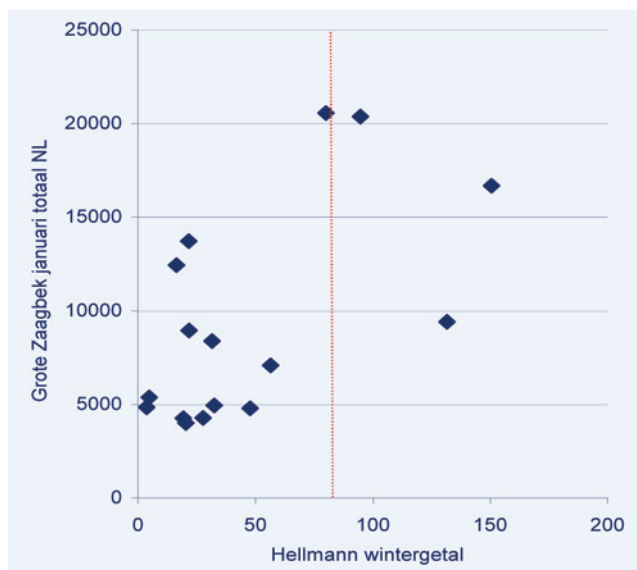
Nonnetje *Mergellus albellus* ♂. 17 januari 2010. De Kuifeend, Antwerpen (A) (Foto: Ward van Hoyweghen)

Figuur 7. Evolutie januari-aantallen Grote Zaagbekken *Mergus merganser* in Nederland. Gegevens SOVON (Mervyn Roos en Erik Van Winden)
*Figure 7. Evolution of January numbers of Goosander *Mergus merganser* in the Netherlands. Data from SOVON (Mervyn Roos & Erik Van Winden)*

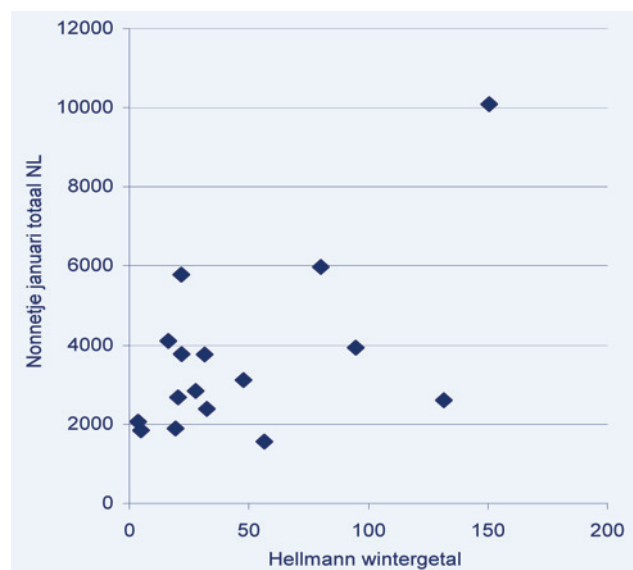

Figuur 8. Evolutie januari-aantallen Nonnetjes *Mergellus albellus* in Nederland. (Bron: gegevens SOVON)
*Figure 8. Evolution of January numbers of Smew *Mergellus albellus* in the Netherlands. (Source: SOVON data)*

Figuur 9. Relatie Hellmann- koudegetallen De Bilt (bron: website KNMI) en januaritotalen Grote Zaagbekken *Mergus merganser* in Nederland (Bron: gegevens SOVON). 1995-2010.

*Figure 9. Relationship between Hellmann Cold Numbers De Bilt (source: website KNMI) & January totals of Goosander *Mergus merganser* in the Netherlands (source: SOVON data). 1995-2010.*

Figuur 10. Relatie Hellmann- koudegetallen De Bilt (bron: website KNMI) en januaritotalen Nonnetjes *Mergellus albellus* in Nederland (Bron: gegevens SOVON). 1995-2010.

*Figure 10. Relationship between Hellmann Cold Numbers De Bilt (source: website KNMI) & January totals of Smew *Mergellus albellus* in the Netherlands (source: SOVON data). 1995-2010.*

in Nederland trouwens ook geleden dat er in De Bilt nog een officiële koudegolf werd geregistreerd nl. van 31 december 1996 tot 11 januari 1997. Sinds 1900 zijn er daar nochtans 32 koudegolven geweest, gespreid over 24 winters. Andere koudegolven sinds 1978 waren 31 december 1978-6 januari 1979, 6-11 januari 1982, 4-11 en 13-20 januari 1985, 18-23 februari 1986, 10-20 januari 1987 en 6-11 februari 1991.

We zijn dus geen winterweer meer gewoon. Maar dat is niet alles. De afgelopen winters waren ook opmerkelijk sneeuwrijk. Ook dat heeft een invloed op onze perceptie van winterweer. Deze Hellmann-koudegetallen zeggen trouwens niet alles. Voor heel wat vogels die niet afhankelijk zijn van open water maar hun voedsel op

de grond zoeken, waren het wel barre tijden. Vandaar dat er in beide winters hoge aantallen ganzen en in 2009/10 ook Kramsvogels (zie elders in dit nummer) onze contreien opzochten. Met name in de winter van 2008/09 lagen de temperaturen daarenboven in het noorden van Nederland vaak een stuk hoger dan bij ons. De Grote Zaagbekken en Nonnetjes op het IJsselmeer zijn met andere woorden die winter aan het ergste ontsnapt. Dit verklaart ook de voor ons toch wat bizarre lage score in die Hellmann-reeks.

Alles is relatief

Niet alles valt in cijfers te gieten. Zo mochten we recent nog eens ervaren wat echte transportkou kan teweeg brengen. Op 1 decem-

Grote Zaagbek *Mergus merganser* vrouwtjeskleed. Februari 2010.
Broek De Naeyer, Willebroek (A) (Foto: Hugo Willocx)

Grote Zaagbek *Mergus merganser* vrouwtjeskleed. 27 december 2008,
Zeeland (NL) (Foto: Gaston Sallaets)

ber 2010 kreunden de Lage Landen onder een ijzige noordooster bij temperaturen rond -7° , zowel overdag als 's nachts maar met een windchill-factor van ca. -15° . Die dag leverde voor De Bilt een Hellmann-getal op van 6.2. Maar voor vogels weegt zo'n dag veel zwaarder door dan een windstille nacht met stralingskou en temperaturen tot -12° C en een maximum van $+0,4^{\circ}$ C bij rustig en zonnig weer, wat een identieke Hellmannwaarde oplevert. Eens er een ijslaag is dikt die bij een gelijke temperatuur bij veel wind veel sneller aan dan bij windstil weer. Vorstrushes van Grote Zaagbekken en Nonnetjes vinden dan ook vrijwel steeds plaats in dat soort omstandigheden. De rugwind is dan een bonus.

In Nederland is verder ook al gebleken dat niet elke strenge winter garant staat voor veel Grote Zaagbekken en Nonnetjes, dus moeten we ons er toch voor hoeden om die link tussen hoge Hellmanwaarden en de aantallen vogels als te absoluut te zien.

Trends

Internationaal valt op te merken dat voor Nonnetje een daling van ca. 10 % in de broedpopulatie (5300-8400 broedparen) wordt aangegeven. Dit is vooral te wijten aan een daling in Rusland. Het aantal overwinteraars lijkt dan weer eerder wat te stijgen en is minstens 19.000 ex. Voor Grote Zaagbek geeft men aan dat de Europese broedpopulatie is toegenomen tussen 1970 en 1990. Deze trend zette zich goeddeels door tot in 2000, behalve in Finland en Rusland waar de aantallen afnamen. Globaal zit de soort met volgens de laatste schattingen 47.000 tot 74.000 broedparen toch nog steeds op een hoger niveau dan enkele decennia geleden. Ook in de Europese winteraantallen merkt men een lichte stijging (min. 150.000 ex.).

Nu we alle cijfermateriaal toch op een rijtje hebben leek het ook het moment om na te gaan of er een trend is in de aantallen overwinteraars in Vlaanderen. De piekaantallen bij strenger winterweer zouden dit beeld enkel maar vertroebelen, vandaar dat enkel de aantallen van de niet al te koude winters (Hellmann-koudegetal < 125) zijn weergegeven.

Bij Grote Zaagbek is er voor Vlaanderen een piek in de jaren negentig en daarna een stabilisering op een iets hoger niveau dan in de jaren tachtig. Bij Nonnetjes is de trend minder duidelijk, neigt naar lichte toename maar niet significant. Hierbij dient ook enigszins rekening gehouden te worden met een iets lager aantal getelde gebieden in de jaren '80.

En valt er in Nederland misschien een trend te bespeuren? Onderstaande figuren geven een overzicht van de januaritotalen voor Nederland sinds 1995.

Uit figuren 7 en 8 blijkt niet direct een eenduidige trend. Een vergelijking met de Hellmann-getallen in figuren 9 en 10 toont aan dat er nog wel enig verband lijkt te zijn, maar veel minder uitgesproken dan in Vlaanderen. Waar in Vlaanderen Hellmann-getallen duidelijk invloed beginnen uit te oefenen op de aantallen op 125 ligt, lijkt deze voor Nederland bij Grote Zaagbek eerder rond 80 te liggen. Als bij Nonnetje de data van 1996 weggelaten worden blijkt er zelfs geen significant verband meer aanwezig. Dit is ook logisch, wat winterweer kan in Nederland voor meer aanvoer zorgen, maar evenzeer voor een exodus. Verder gaat het om mid-januaritellingen en beslaan de Hellmann-getallen de periode december-maart, dus ook een ruime periode na deze telling. In Nederland is vooral de maximale ijsbedekking in de Oostzee een goede parameter. Klimaatveranderingen kunnen ertoe leiden dat zaagbekken noordelijker blijven overwinteren zoals in een aantal zachtere winters van de afgelopen decennia al het geval bleek. Verder heeft een afname in het voedselaanbod (minder Spiering in het IJsselmeer) voor een gemiddelde daling van 1000 tot 5000 ex. gezorgd in Nederland (Noordhuis 2006). Toch was in Nederland 2009/10 voor Grote Zaagbek een topwinter en voor Nonnetje ook meer dan behoorlijk.

Dankwoord

Met dank aan Koen Devos en Glenn Vermeersch (INBO) voor de gegevens van de Watervogeltellingen (WVT), Carlo Vanderydt, Bram Vogels (VWG A'pen Noord), Jef Sas, Lex Peeters, Luc Daemen, Jan Gabriëls (VWG LIKONA) e.a. voor gedetailleerde overzichten van de gegevens van hun regio en Mervyn Roos en Erik Van Winden voor de gegevens van Nederland (SOVON). Ook veel dank voor Marieke Berkvens voor de weeral puike en snelle aanmaak van figuren en tabellen.

Koen Leysen,
Natuurpunt Educatie, Graatakker 11,
B-2300 Turnhout
koen.leysen@natuurpunt.be

Nonnetjes *Mergellus albellus*. 15 maart 2008. Verrebroek (O). (Foto: Raymond de Smet)

Referenties

- De Regge N. 1989. Nonnetje *Mergus albellus* in Vogels in Vlaanderen, Voorkomen en verspreiding. 110-111. I.M.P.
- Meire P., K. Devos & E. Kuijken 1987. Watervogels in Vlaanderen gedurende het winterhaljaar 1983-84. *Oriolus* 53 (1): 1-21.
- Devos K., P. Meire & E. Kuijken 1987. Watervogels in Vlaanderen gedurende het winterhaljaar 1984-85. *Oriolus* 53 (1): 22-42.
- Devos K., P. Meire & E. Kuijken 1988. Watervogels in Vlaanderen gedurende het winterhaljaar 1985-86. *Oriolus* 54 (1): 13-39.
- Noorden, van B. 2006. Nonnetje in Hustings F., J. van der Coelen, B. van Noorden, R. Schols & P. Voskamp. *Avifauna van Limburg*. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.
- Noordhuis R. 2006. Watervogeltrends maken ontrafeling van sturende factoren mogelijk. *SOVON-nieuws* 19(3) 2006: 6-7.
- Symens D. *et al.* 1988-2009. Alle seizoensoverzichten in *Oriolus* en *Natuur.oriolus*.
- Van Sanden P. 1989. Grote Zaagbek *Mergus merganser* in Vogels in Vlaanderen, Voorkomen en verspreiding. 113-115. I.M.P.

Samenvatting – Abstract - Résumé

Bij streng winterweer worden soms grotere aantallen Grote Zaagbekken en Nonnetjes gezien in Vlaanderen. Toch werden er in de winters 2008/2009 en 2009/2010 geen hogere aantallen vastgesteld. Deze winters leken nochtans koud doordat we geen strenge winters meer gewoon zijn en door de vele sneeuw. Er blijkt een duidelijk verband te zijn tussen hogere Hellmann-koudegetallen van De Bilt (NL) en de aantallen Grote Zaagbekken en Nonnetjes bij ons. De drempelwaarde ligt hierbij rond Hellmann-getal 125. De winters 2008/09 en 2009/10 bereikten met resp. 56,5 en 94,7 dit kantelpunt niet.

Why recent winters have not produced more Goosander and Smew

*In severe winters large numbers of Goosander *Mergus merganser* and Smew *Mergellus albellus* are sometimes seen in Flanders. But in the winters of 2008/2009 and 2009/2010 no large numbers were observed. These winters seemed to be cold because we are no longer used to severe winters and because there was a lot of snow. There seems to be a clear relationship between higher Hellmann Cold Numbers from De Bilt (NL) and the numbers of*

Goosander and Smew in Flanders. The threshold value lies around Hellmann Number 125. The winters of 2008/09 & 2009/10 at 56.5 & 94.7 respectively did not reach this tipping point.

Pourquoi les hivers derniers n'ont pas donné plus de Harles bièvres et de Harles piettes ...

*Dans des conditions hivernales rigoureuses de grands nombres de Harles bièvres *Mergus merganser* et de Harles piettes *Mergellus albellus* sont parfois vus en Flandre. Néanmoins, pendant les hivers 2008/2009 et 2009/2010 on n'a pas noté des chiffres plus élevés. Ces hivers semblaient pourtant froids, parce que nous n'avions plus l'habitude d'hivers rudes et que la neige était abondante. Il existe une corrélation nette entre les périodes de froid mesuré selon la méthode Hellmann au Bilt (Pays-Bas) et le nombre de Harles bièvres et de Harles piettes chez nous. Le seuil se trouve autour de 125-Hellmann. Les hivers 2008/2009 et 2009/2010 avec respectivement 56,5 et 94,7 n'atteignent pas ce seuil.*